

01

เมืองนอกของเมืองศรีเทพ: ข้อมูลใหม่จากการขุดค้น ทางโบราณคดีปี พ.ศ. 2561*

Si Thep's Outer Town: Recent Excavation in 2018

Received: March 13, 2020 | Revised: April 29, 2020 | Accepted: April 30, 2020

อนุรักษ์ ดีพิมัย **

Anurak Depimai

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพในฐานะเมืองภายใน ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” โดยมี รองศาสตราจารย์ ดร.สฤณีพงศ์ ขุนทรง และรองศาสตราจารย์ ดร.จิรัสสา ศขาชีวะ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

** นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล: anurak.own@gmail.com

Doctoral Student of Program in Historical Archaeology, Graduate School, Silpakorn University. email: anurak.own@gmail.com

บทคัดย่อ

เมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ปรากฏพัฒนาการทางวัฒนธรรมต่อเนื่องมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย กระทั่งพัฒนาเป็นศูนย์กลางสำคัญของลุ่มแม่น้ำป่าสัก ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-18 ภายใต้วัฒนธรรมทวารวดี และเขมรโบราณ อย่างไรก็ตามองค์ความรู้ในปัจจุบันล้วนได้จากการศึกษาโบราณวัตถุสถานในพื้นที่เมืองในและบริเวณรอบเมืองเท่านั้น ในขณะที่พื้นที่เมืองนอกยังคงขาดข้อมูลทางวิชาการอยู่มาก

การขุดค้นบริเวณเมืองนอกที่เมืองศรีเทพ ครั้งล่าสุดในปี พ.ศ. 2561 มีวัตถุประสงค์เพื่อกำหนดอายุสมัยและอธิบายลักษณะการใช้พื้นที่บริเวณเมืองนอกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผลการขุดค้นแสดงให้เห็นว่าเมืองนอกปรากฏกิจกรรมการอยู่อาศัยและโลกรักรม ซึ่งมีการใช้พื้นที่ระยะแรกในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 และต่อเนื่องเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 13-14 เป็นอย่างน้อยหรือร่วมสมัยทวารวดี นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่าเมืองนอกขยายพื้นที่ออกมาจากเมืองในที่มีอายุเก่าแก่กว่าตั้งแต่สมัยทวารวดีตอนต้น ซึ่งเป็นช่วงที่เมืองศรีเทพเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมจากการปรากฏขึ้นของระบบกษัตริย์และศาสนา และยังมีข้อบ่งชี้ว่าเมืองนอกเป็นพื้นที่สำหรับกิจกรรมทางศาสนาและเกษตรกรรม ในขณะที่เมืองในยังคงเป็นพื้นที่อยู่อาศัย และมีการแบ่งแผนผังของเมืองเป็นสัดส่วนด้วยการขุดคูน้ำคันดินขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-15

คำสำคัญ: ศรีเทพ, โบราณคดี, ทวารวดี

A b s t r a c t

The ancient town of Si Thep, Phetchbun province, grew from the late prehistoric period and became the significant center of the Pa Sak river basin in the 7th - 13th century under the Dvaravati and ancient Khmer cultures. Nevertheless, the current knowledge is based solely on archaeological evidence from the inner town (main town) and surrounding areas while the outer town (subsidiary town) still lacks information.

The aim of the recent excavation of Si Thep's outer town in 2018 was to define the chronological sequence and explore the usage of the area. Excavation results showed that there were domestic activities and metallurgy, which began around the 6th - 7th century and continued until at least the 8th - 9th century in the Dvaravati period. This was when Si Thep underwent social and cultural change especially with the emergence of the monarchy and religion. Moreover, the outer town was specifically designated as a religious and agricultural area, while the inner town was still a residential area and the city plan of Si-Thep was organised into certain proportions from the construction of moats and walls around the 8th - 10th century.

Keywords: Si Thep, Archaeology, Dvaravati

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงความสำคัญด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของกลุ่มแม่น้ำป่าสัก ดูเหมือนว่าชื่อของเมืองโบราณศรีเทพจะถูกกล่าวถึงอยู่เสมอในฐานะศูนย์กลางของความเจริญทางวัฒนธรรมแห่งหนึ่ง อันเนื่องมาจากความเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมต่อเนื่องยาวนาน ปรากฏร่องรอยของคนในอดีตตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายหรือประมาณ 2,000-1,500 ปีมาแล้ว กระทั่งพัฒนาเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ด้วยการสร้างสรรค์ศิลปกรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมทวารวดี รวมถึงวัฒนธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 จวบจนวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนครเข้ามาแทนที่อย่างเต็มตัวในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2538: 34-46; กรมศิลปากร 2550: 37-48; สถาพร เทียงธรรม 2554: 10-13)

อย่างไรก็ตามองค์ความรู้ข้างต้นประมวลขึ้นจากการศึกษาศิลปกรรมประเภทต่างๆ และข้อมูลจากการขุดศึกษาทางโบราณคดีจากพื้นที่เมืองใน¹ หรือบริเวณรอบนอกเมืองศรีเทพเท่านั้น ในขณะที่เมืองนอกยังขาด

¹ เมืองศรีเทพเป็นเมืองที่ล้อมรอบด้วยคูน้ำคันดินในลักษณะของเมืองแฝดที่อยู่ชิดติดกัน แบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วน เรียกว่า “เมืองใน” ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตก เป็นที่ตั้งของโบราณสถานสำคัญได้แก่ เขาค้างโน ปรางค์ศรีเทพและปรางค์สองพี่น้อง และ “เมืองนอก” ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออก ปรากฏเนินโบราณสถานขนาดเล็กกระจายอยู่ทั่วไป (แผนผังที่ 1)

ข้อมูลเชิงวิชาการ แม้ว่าจะมีการดำเนินการทางโบราณคดีหลายครั้ง แต่ก็ยังไม่สามารถตอบคำถามถึงลำดับอายุสมัยและลักษณะการใช้งานพื้นที่ได้อย่างชัดเจนนัก บทความนี้จึงมีจุดประสงค์ที่จะนำเสนอผลการขุดค้นทางโบราณคดีในปี พ.ศ. 2561 ซึ่งเป็นข้อมูลใหม่จากการศึกษาพื้นที่เมืองนอก โดยเฉพาะการจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมและการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการใช้งานพื้นที่ในอดีต เพื่อเพิ่มเติมข้อมูลพื้นที่เมืองนอกและเติมเต็มองค์ความรู้ด้านการพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ลักษณะสำคัญทางภูมิศาสตร์และข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับพื้นที่ “เมืองนอก”

สภาพภูมิประเทศของเมืองนอกมีลักษณะเป็นที่ราบลาดเอียงจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก แตกต่างจากเมืองในที่เป็นที่ราบสลับกับเนินดินจำนวนมาก ซึ่งเป็นชั้นทับถมที่เกิดจากการอยู่อาศัยของมนุษย์ในอดีตและการดัดแปลงเพื่อสร้างศาสนสถาน นอกจากนี้เมืองนอกยังปรากฏสระน้ำขนาดใหญ่จำนวน 1 สระ (สระขวัญ) และสระขนาดเล็กอีกประมาณ 20 สระ รวมทั้งเนินโบราณสถานจำนวน 54 แห่ง (ขุดแต่งพบโบราณสถานแล้ว 13 หลัง) ในปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมของราษฎรในพื้นที่ (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 พื้นที่เมืองนอกและเขาดมอร์ตน์ในปัจจุบัน
(ที่มา: อรรถชัย ลิ้มเลิศเจริญวิซ)

แผนผังของเมืองในรูปร่างเกือบกลม แต่เมืองนอกเป็นรูปสี่เหลี่ยม มุมมนมีคูน้ำคันดินล้อมรอบเช่นเดียวกัน ยกเว้นด้านทิศตะวันตกที่ติดกับเมืองในไม่ปรากฏแนวคูน้ำคันดิน คันดินของเมืองนอกมีขนาดใกล้เคียงกับเมืองใน แต่คูน้ำมีขนาดที่แคบกว่าอย่างเห็นได้ชัด ข้อมูลจากการขุดลอกคูน้ำครั้งใหญ่รอบเมืองศรีเทพเมื่อปี พ.ศ. 2543 แสดงให้เห็นว่าคูน้ำของเมืองในและเมืองนอกมีโครงสร้างแตกต่างกัน โดยคูน้ำของเมืองในจะขุดตัดชั้นศิลาแลงธรรมชาติออกจนหมด แต่คูน้ำของเมืองนอกจะเหลือชั้นศิลาแลงธรรมชาติไว้เป็นขอบของคูน้ำเกือบตลอดทั้งแนว (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2543: 35)

ด้วยลักษณะของแผนผังอันโดดเด่นของเมืองศรีเทพ ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพื้นที่ “เมืองใน” และ “เมืองนอก” ต่างกันออกไป ดังนี้

1. ข้อสันนิษฐานแรกเสนอว่า พื้นที่เมืองนอกต่อขยายออกจากพื้นที่เมืองใน โดยหลังจากขุดคูน้ำคันดินเป็นขอบเขตของเมืองในแล้วในสมัย

ทวารวดี จึงขุดคุ้ยน้ำคันดินเป็นขอบเขตของเมืองนอกต่อขยายจากเมืองในไปทางทิศตะวันออกจนเป็นลักษณะของเมืองแผด ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงสมัยเขมรโบราณประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-18 ตามลักษณะแผนผังรูปสี่เหลี่ยมมุมมนที่คล้ายกับเมืองในวัฒนธรรมเขมรโบราณที่นิยมสร้างเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยม (กรมศิลปากร 2550: 43-47)

ดูเหมือนว่าข้อสันนิษฐานแรกจะมีอิทธิพลอย่างมากต่อการตีความของกรมศิลปากร เห็นได้จากการขุดค้นบริเวณเมืองนอกเมื่อปี พ.ศ. 2531 ที่หลุมขุดค้น 1868/68 ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของสระขวัญ ผลการขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษหิน เศษถ่าน ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบเนื้อดิน ในปริมาณที่น้อยมากจนไม่สามารถอธิบายการใช้พื้นที่ได้ชัดเจน แต่ในขั้นต้นกลับตีความว่าลักษณะของโบราณวัตถุคล้ายกับที่พบจากการขุดค้นบริเวณเมืองในช่วงชั้นดินระดับบน ซึ่งเป็นชั้นวัฒนธรรมเขมรโบราณช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ดังนั้นชั้นวัฒนธรรมของหลุมขุดค้น 1868/68 ก็ควรจะอยู่ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ด้วย แต่เป็นการอยู่อาศัยในช่วงสั้นๆ (กองโบราณคดี 2532: 10-15)

นอกจากนี้การขุดแต่งเนินโบราณสถานบริเวณเมืองนอกหลายแห่งก็ถูกตีความไปตามข้อสันนิษฐานแรกเช่นเดียวกัน โดยการขุดแต่งในปี พ.ศ. 2541 บริเวณด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพื้นที่เมืองนอก พบโบราณสถานหมายเลข 1010 และ 1101 สภาพถูกทำลายไปมากจนไม่เหลือร่องรอยที่ชัดเจนและพบโบราณวัตถุปริมาณน้อยมาก เช่น ชิ้นส่วนปูนปั้น แผ่นดินเผา ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบเนื้อดิน (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2541: 1-17) ต่อมาการขุดแต่งในปี พ.ศ. 2549 พบโบราณสถานบริเวณด้านทิศใต้ของสระขวัญจำนวน 10 แห่ง สภาพถูกทำลายไปค่อนข้างมากและพบโบราณวัตถุทั้งที่เป็นรูปเคารพทางศาสนาและเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น พระบาทพระพุทธรูปสำริด พระกรเทวรูปหินทราย กระดิ่งทองเหลือง แหวนทองและสำริด เครื่องมือเหล็ก กระปุกเคลือบสีน้ำตาล ชิ้นส่วนหินบด ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบเนื้อดิน แต่พบในปริมาณที่น้อยมากเช่นกัน

(อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2549) ทั้งนี้ การขุดแต่งทั้งสองครั้งได้ตีความว่าโบราณสถานที่พบเป็น ศาสนสถานขนาดเล็กของพุทธหรือพราหมณ์ และกำหนดอายุให้อยู่ในสมัยเขมรโบราณช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 และระบุอย่างชัดเจนว่าโบราณสถานบางหลังเป็นปราสาทแบบเขมร โดยยึดตามสาระสำคัญของข้อสันนิษฐานแรก (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2541: 17, 2549)

2. ข้อสันนิษฐานที่สองเสนอแตกต่างออกไปว่า การเกิดขึ้นของพื้นที่เมืองนอกไม่เกี่ยวข้องกับการขยายเมือง หากแต่เป็นการวางแผนแบ่งพื้นที่ใช้งานเป็นสัดส่วนมาตั้งแต่แรกและควรสร้างขึ้นตั้งแต่วัฒนธรรมทวารวดีแผ่เข้ามาแล้ว (ธิดา สารยา 2537ก: 145) โดยอาจแบ่งเป็นพื้นที่ทางธรรมหรือพื้นที่ตั้งศาสนสถานอยู่บริเวณเมืองในและพื้นที่ทางโลกหรือพื้นที่อยู่อาศัย ตลาด ย่านต่างๆ รวมถึงพระราชวังอยู่บริเวณเมืองนอก (ศรีศักร วัลลิโภดม 2559: 30, 2560: 239)

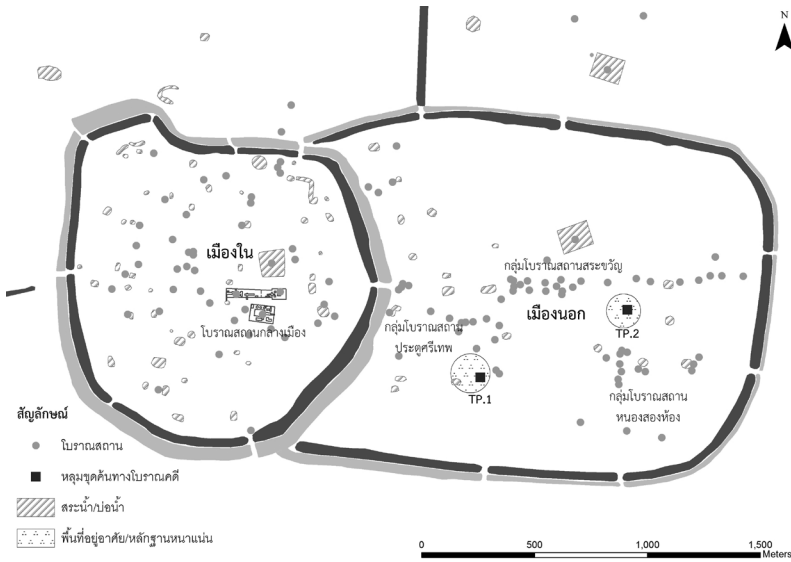
ข้อสันนิษฐานนี้ดูเหมือนว่าจะไม่ถูกกล่าวถึงในวงกว้าง แต่กลับสอดคล้องกับผลการขุดแต่งเนินโบราณสถานเมืองนอกหมายเลข 1907 เมื่อปี พ.ศ. 2560 ซึ่งจากการขุดแต่งพบแนวอาคารที่ถูกทำลายไปเกือบหมด เมื่อนำตัวอย่างตะกอนดินไปหาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน (Thermoluminescence Dating; TL) สามารถสรุปได้ว่าโบราณสถานหลังนี้สร้างขึ้นเมื่อราว $1,357 \pm 88$ ปีมาแล้ว (กฤษณ์ วันอินทร์ 2560: 17) หรืออยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 หรือสมัยทวารวดีตอนต้น

อย่างไรก็ดีข้อสันนิษฐานที่กล่าวมานี้ ยังคงเป็นข้อถกเถียงที่ไม่สามารถหาข้อสรุปที่ชัดเจนได้ในปัจจุบัน แต่จะสังเกตได้ว่าสาระสำคัญของทั้งสองข้อสันนิษฐานพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพของเมืองเท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงหลักฐานทางโบราณคดีหรือลักษณะชั้นวัฒนธรรมที่ชัดเจนมากนัก แม้จะมีผลการดำเนินการทางโบราณคดีบริเวณเมืองนอกบ้างแล้วก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นว่าปัญหาสำคัญของการดำเนินการทางโบราณคดีบริเวณเมืองนอกที่ผ่านมาคือ ปริมาณและคุณภาพของหลักฐานที่พบมีน้อยเกินไปกว่า

จะอธิบายลักษณะชั้นวัฒนธรรมและกำหนดอายุได้อย่างชัดเจน เห็นได้จาก
ในกรณีของการขุดค้นเมื่อปี พ.ศ. 2531 นั้น การใช้ชั้นส่วนภาชนะดินเผา
แบบเนื้อดินเป็นโบราณวัตถุที่พบเป็นปกติในทุกชั้นวัฒนธรรมมาเทียบกับ
ชั้นวัฒนธรรมสมัยเขมรโบราณเพียงชั้นเดียวจะไม่รอบคอบนัก และข้อสรุป
จากการขุดแต่งในปี พ.ศ. 2541 และ 2549 ก็ไม่ได้นำหลักฐานทางโบราณคดี
มากำหนดอายุโดยตรง แต่ใช้สาระสำคัญของข้อสันนิษฐานแรกมาเป็นกรอบ
แนวคิดในการกำหนดอายุแทน ซึ่งทำให้ความถูกต้องและความน่าเชื่อถือ
ลดลงไปมาก ดังนั้นสิ่งที่ขาดหายไปคือข้อมูลจากการขุดค้นทางโบราณคดี
และการกำหนดอายุที่น่าเชื่อถือที่อาจจะช่วยให้ข้อถกเถียงนี้กระจ่างขึ้นได้

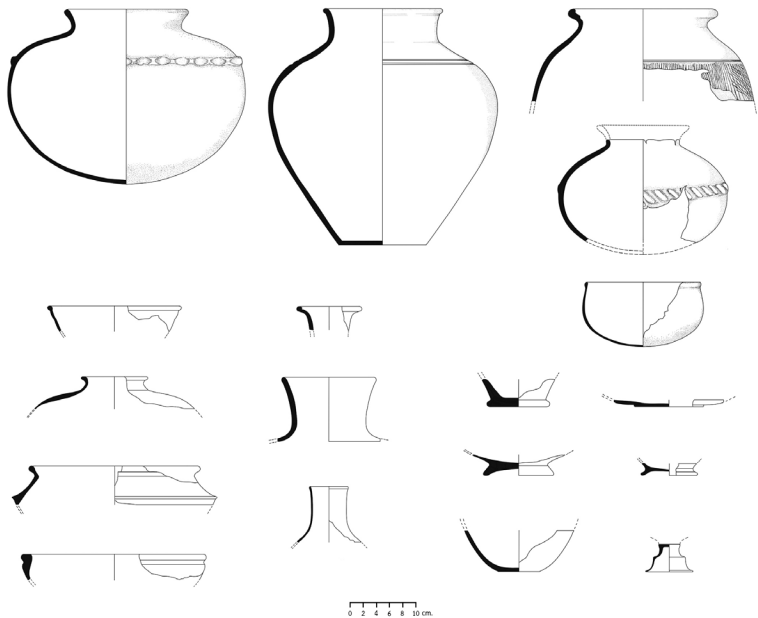
ข้อมูลใหม่จากการดำเนินการทางโบราณคดีพื้นที่เมือง นอกปี พ.ศ. 2561

การดำเนินการทางโบราณคดีครั้งล่าสุดในพื้นที่เมืองนอกในปี พ.ศ.
2561 ตามโครงการศึกษาการใช้พื้นที่เขตเมืองนอก เมืองโบราณศรีเทพ
อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ (ST' 2018 OT) มีจุดประสงค์เพื่อศึกษา
การลำดับอายุสมัยและลักษณะการใช้พื้นที่เมืองนอก โดยรวบรวมข้อมูลด้วย
วิธีสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ (ดูเพิ่มเติมใน อนุรักษ์ ติ
พิมาย 2562) ซึ่งผลจากการสำรวจพื้นที่โดยละเอียดพบโบราณวัตถุ เช่น เศษ
อิฐ เศษศิลาแลง ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา บนผิวดินน้อยมาก แต่ก็ได้พบพื้นที่
ที่มีความหนาแน่นของโบราณวัตถุมากกว่าบริเวณอื่นจำนวน 2 พื้นที่ จึง
ได้เลือกเป็นพื้นที่ขุดค้นจำนวน 2 หลุม โดยหลุม TP.1 มีขนาด 2x4 เมตร
และหลุม TP.2 มีขนาด 3x3 เมตร (TP. ย่อมาจาก Test Pit) (แผนผังที่ 1)

แผนผังที่ 1 คุณลักษณะเชิงพื้นที่ของเมืองศรีเทพ

ผลการขุดค้นทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าทั้งสองหลุมขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่พื้นผิวของชั้นดินธรรมชาติ (sterile) ที่มีลักษณะเป็นชั้นศิลาแลงธรรมชาติ ต่อเนื่องกันตลอดจนถึงชั้นดินระดับบน โดยที่ชั้นส่วนภาชนะดินเผาเป็นหลักฐานที่พบมากที่สุด สามารถจัดจำแนกได้หลายประเภท ได้แก่ ภาชนะปากผาย ภาชนะก้นกลม ภาชนะมีสัน ภาชนะมีพวย (กุ่มตี) คนโท ขาม ภาชนะฐานสูง (พานหรือคนโท) และจำแนกลดตายตกแต่งออกเป็นลายเชือกทาบ ลายจักสาน ลายขูดขีด ลายกด และการแต่งเติมดิน (ภาพที่ 2) นอกจากนี้ยังได้พบหลักฐานประเภทอื่นด้วยเช่นกัน แต่มีปริมาณน้อยมาก ได้แก่ ก้อนดินเผาไฟ เบ้าดินเผา ตะปูเหล็ก ตะกรันโลหะ แท่นหินบด เศษหินทราย และฟันสัตว์ประเภทวัว-ควาย

ภาพที่ 2 รูปแบบภาชนะดินเผาที่พบจากการขุดค้น

เมื่อวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีอย่างละเอียด โดยเฉพาะชิ้นส่วน ภาชนะดินเผาที่พบมากและต่อเนื่องทุกระดับชั้นดิน พบว่าคุณลักษณะด้าน ต่างๆ ได้แก่ ประเภทภาชนะ รูปทรง รูปแบบการตกแต่ง สีภาชนะ การขึ้นรูป ทั้งหมดไม่ปรากฏการเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณและคุณลักษณะที่ชัดเจน ส่วนหลักฐานประเภทอื่นก็พบในปริมาณที่น้อยเกินกว่าจะที่จะสามารถใช้จัด แบ่งลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ รวมทั้งลักษณะชั้นดินก็เป็นชั้นเดียวกันโดยตลอด ดังนั้นจึงสรุปว่าการขุดค้นพื้นที่เมืองนอกปี พ.ศ. 2561 พบชั้นวัฒนธรรมที่ มีความต่อเนื่องกันของหลักฐานตั้งแต่ชั้นดินระดับล่างจนถึงระดับบน กล่าว คือ เป็นวัฒนธรรมเดียวกันตั้งแต่เข้ามาใช้พื้นที่ระยะแรกจนกระทั่งทิ้งร้าง ไป ซึ่งสัมพันธ์กับชั้นดินที่หนาเฉลี่ยเพียง 70-100 เซนติเมตร แตกต่างจาก การขุดค้นเมืองในปี พ.ศ. 2552 และปี พ.ศ. 2559 ที่พบชั้นดินหนาเฉลี่ย

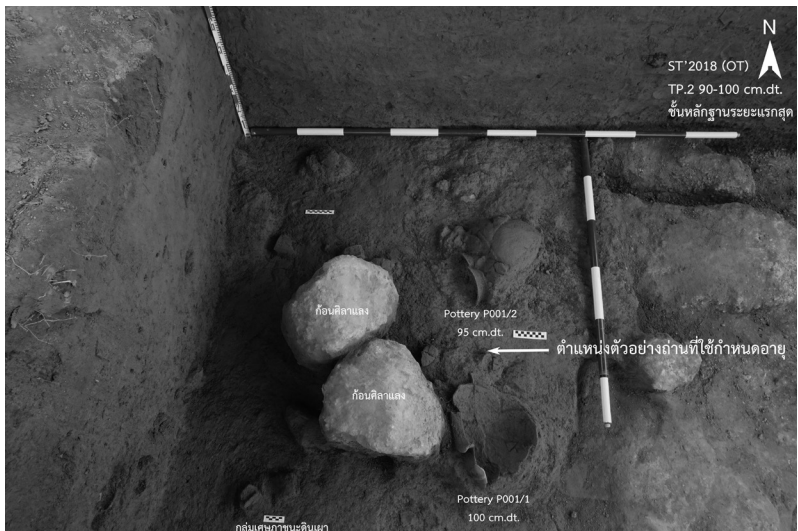
150-300 เซนติเมตร และยังสามารถจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมได้ถึง 3 ชั้น ได้แก่ วัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย วัฒนธรรมทวารวดี และ วัฒนธรรมเขมรโบราณ (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2552: 151-154; สุริยา สุตสวาท 2561: 52-59)

การกำหนดอายุชั้นวัฒนธรรมโดยหลักฐานเชิงเทียบนั้น อาจกล่าวได้ว่าโบราณวัตถุจากการขุดค้นได้พบแพร่หลายในชุมชนโบราณสมัยทวารวดีช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 หรือประมาณ 1,000-1,400 ปีมาแล้ว เช่น ภาชนะมีสัน ภาชนะมีพวย เบ้าดินเผา และแท่นหินบด แต่ก็ยังถือเป็นช่วงอายุที่ค่อนข้างกว้าง ดังนั้นจึงต้องเปรียบเทียบกับ การกำหนดอายุที่แน่นอนทางวิทยาศาสตร์ (วิธี Thermoluminescence Dating; TL โดยภาควิชาวิทยาศาสตร์ภาคพื้นพิภพ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และวิธี Accelerator Mass Spectrometry; AMS ณ ห้องปฏิบัติการ DirectAMS ประเทศสหรัฐอเมริกา) ควบคู่กันไปด้วย เพื่อตรวจสอบและเชื่อมโยงการกำหนดอายุทั้งสองวิธี ซึ่งได้ค่าอายุที่สำคัญ 3 ช่วง ดังนี้ (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 แสดงรายละเอียดการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์การขุดค้นพื้นที่เมืองนอกปี พ.ศ. 2561

ลำดับ	ประเภทหลักฐาน	หลุมขุดค้น	ระดับ cm.s (ระดับจริง)	ค่าอายุปีมาแล้ว	ค่าอายุปี พ.ศ. (ค่ากลาง)	วิธีหาค่าอายุ
1	ก้อนดินเผาไฟ	TP.1	30-40 (35)	917±39	1605-1683 (1645)	TL
2	ตะกอนดิน	TP.1	30-40 (40)	1,291±49	1221-1319 (1271)	TL
3	ก้อนดินเผาไฟ	TP.2	60-70 (67)	1,453±85	1023-1193 (1109)	TL
4	ถ่านไม้	TP.2	70-80 (80)	1,441±28	1092-1148 (1120)	AMS

1. ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เป็นช่วงอายุเก่าที่สุด จากตัวอย่างที่ 3 และ 4 ของหลุม TP.2 โดยตัวอย่างที่ 4 เป็นตัวแทนของชั้นหลักฐานที่ความลึก 80 เซนติเมตรจากผิวดิน เหนือชั้นศิลาแลงธรรมชาติเพียงเล็กน้อย ประกอบไปด้วยเศษภาชนะดินเผาเกือบเต็มใบหลายรูปทรง เช่น ภาชนะก้นกลม ภาชนะมีพวย ไหหรือคนโท รวมถึงตะปูเหล็กและถ่านไม้ จึงสันนิษฐานว่าเป็นชั้นหลักฐานของการเข้ามาใช้พื้นที่ในระยะแรกสุดในหลุม TP.2 (ภาพที่ 3) จากค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ของถ่านไม้ (AMS dating) ชั้นหลักฐานนี้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 สอดคล้องกับค่าอายุของตัวอย่างที่ 3 ที่อยู่ในระดับที่สูงขึ้นมาประมาณ 13 เซนติเมตร ซึ่งมีค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ของก้อนดินเผาไฟ (TL dating) อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เช่นเดียวกัน ชั้นหลักฐานนี้ประกอบไปด้วยชิ้นส่วนภาชนะดินเผาขนาดใหญ่และกลุ่มกระดูกสัตว์ จึงเป็นชั้นหลักฐานที่แสดงถึงการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจากระยะแรกสุดในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

ภาพที่ 3 ชั้นหลักฐานระดับ 80 เซนติเมตรจากผิวดิน หลุม TP.1 ที่ใช้กำหนดอายุตัวอย่างที่ 4

2. ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 เป็นช่วงอายุที่เก่ารองลงมา จากตัวอย่างที่ 2 ของหลุม TP.1 เป็นตะกอนดินที่ความลึก 40 เซนติเมตรจากผิวดิน โดยเป็นชั้นหลักฐานที่พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาและเศษดินเผาไฟเรียงตัวกันอย่างหนาแน่นในแนวระนาบในช่วงความลึก 20-40 เซนติเมตรจากผิวดิน (ภาพที่ 4) จากค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ของตะกอนดิน (TL dating) ชั้นหลักฐานนี้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 นอกจากนี้ยังได้พบเบ้าดินเผารวมอยู่ในชั้นหลักฐานนี้ด้วย ซึ่งการขุดค้นหลุม TP.2 ก็พบเบ้าดินเผาที่ความลึก 30 เซนติเมตรจากผิวดิน ในช่วงความลึกที่ใกล้เคียงกัน ดังนั้นเบ้าดินเผาจึงอาจเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของทั้งสองหลุมขุดค้นว่ามีการใช้งานในช่วงเวลาเดียวกันนี้ด้วย

ภาพที่ 4 ชั้นหลักฐานระดับ 20-40 เซนติเมตรจากผิวดิน หลุม TP.1 ที่ใช้กำหนดอายุในตัวอย่างที่ 1 และ 2

3. พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นค่าอายุที่ใหม่ที่สุด จากตัวอย่างที่ 1 ของหลุม TP.1 เป็นก้อนดินเผาไฟในชั้นหลักฐานเดียวกับตัวอย่างที่ 2 มีค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ (TL dating) อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 แต่น่าสังเกต

ว่าค่าอายุที่ได้ของตัวอย่างที่ 1 ชัดแย้งกับตัวอย่างที่ 2 แม้ว่าจะอยู่ในระดับใกล้เคียงกัน แต่มีค่าอายุห่างกันเมื่อนับจากค่ากลางถึง 374 ปี อย่างไรก็ตามจากการขุดค้นไม่ปรากฏโบราณวัตถุในสมัยหลังกว่าสมัยทวารวดีหรือช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 เลย ดังนั้นค่าอายุช่วงนี้จึงไม่สอดคล้องกับการกำหนดอายุเชิงเทียบจากโบราณวัตถุ แต่กระนั้นก็ยังไม่ควรปฏิเสธค่าอายุช่วงนี้อย่างสิ้นเชิง เนื่องจากเคยได้พบกระดูกเคลือบสีน้ำตาลดำแบบเขมร จากการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 1294 เช่นกัน (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2549: 29)

จะเห็นว่าการกำหนดอายุด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ค่อนข้างสอดคล้องกับการกำหนดอายุเชิงเทียบ จึงสรุปได้ว่าชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณชั้นเดียวที่พบในการขุดค้นครั้งนี้ เริ่มเข้ามาใช้พื้นที่เมืองนอกระยะแรกสุดเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 และต่อเนื่องจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 เป็นอย่างน้อย หรือกล่าวได้ว่าเป็นชั้นวัฒนธรรมร่วมสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16) โดยมีลักษณะเป็นกิจกรรมการอยู่อาศัยทั่วไปที่สะท้อนผ่านโบราณวัตถุประเภทเครื่องมือเครื่องใช้และอาหารการกิน เช่น ภาชนะดินเผา ตะปูเหล็ก เบ้าดินเผา ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับโลกรรม ดังที่ได้พบตะกรันโลหะและตะปูเหล็ก ซึ่งเป็นผลิตผลจากกระบวนการถลุงและแปรรูปโลหะ อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานในสมัยหลังกว่านี้เลยจากการขุดค้น แม้จะเคยพบหลักฐานร่วมสมัยเขมรโบราณ (พุทธศตวรรษที่ 16-18) จากโบราณสถานใกล้เคียง แต่ก็แสดงถึงการเข้ามาใช้พื้นที่โบราณสถานอย่างเบาบางเท่านั้น

ข้อสังเกตเกี่ยวกับหน้าที่การใช้งานและสถานะของพื้นที่เมืองนอก

แม้ว่าหลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการขุดค้นครั้งนี้จะมีปริมาณมากกว่าการดำเนินการทางโบราณคดีในพื้นที่เมืองนอกที่ผ่านมา แต่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่ามีปริมาณน้อยกว่าที่พบจากเมืองในอยู่มาก ยกตัวอย่างจากการ

ขุดค้นเมืองในเมื่อปี พ.ศ. 2552 ปริมาณชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแต่ละหลุมอยู่ในช่วง 7,000-16,000 ชิ้น น้ำหนักรวมตั้งแต่ 164-302 กิโลกรัม (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2552: 64-66) ตรงกันข้ามกับการขุดค้นครั้งนี้แม้ว่าจะมีขนาดพื้นที่ขุดค้นใกล้เคียงกัน แต่พบเศษภาชนะดินเผารวมกันเพียง 4,198 ชิ้น น้ำหนักรวม 27.85 กิโลกรัม ส่วนหลักฐานประเภทอื่นที่พบเหมือนกันก็มีปริมาณต่างกันอย่างยิ่งเทียบไม่ได้ แม้จะเทียบกันเฉพาะชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีก็ตาม

นอกจากนี้การขุดค้นเมื่อปี พ.ศ. 2552 ยังปรากฏความหลากหลายของประเภทหลักฐานทางโบราณคดีมากกว่า เช่น ประเภทและรูปทรงภาชนะดินเผาเนื้อดินที่หลากหลาย เครื่องมือเครื่องใช้โลหะหลายประเภท กระดูกสัตว์บก สัตว์ปีก และสัตว์น้ำอีกหลายประเภท โดยเฉพาะได้พบโบราณวัตถุประเภทเครื่องประดับ เช่น กำไลหิน กำไลสำริด กำไลแก้ว แหวนสำริด ลูกปัดหิน ลูกปัดแก้ว หรือโบราณวัตถุประเภทพิเศษ เช่น เขี้ยวหมูป่า เจาะรู ลูกเต๋ากระดูกสัตว์ (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2552: 47-102) ซึ่งเป็นโบราณวัตถุที่ไม่พบจากการขุดค้นเมืองนอกครั้งนี้และที่ผ่านมา แม้ว่าเคยพบโบราณวัตถุที่เป็นเครื่องประดับจากการขุดแต่งบ้าง เช่น แหวนทอง ลูกปัดแก้ว แต่พบเพียงอย่างละชิ้นเท่านั้น (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2549)

ตารางที่ 2 คุณลักษณะเชิงพื้นที่ของเมืองในและเมืองนอก จากการสำรวจและขุดค้นเมืองนอกปี พ.ศ. 2561

คุณลักษณะ	พื้นที่เมืองใน	พื้นที่เมืองนอก
การอยู่อาศัย	ร่องรอยการอยู่อาศัยหนาแน่นและต่อเนื่องกระจายทั่วทั้งเมือง	ร่องรอยการอยู่อาศัยเบาบาง

คุณลักษณะ	พื้นที่เมืองใน	พื้นที่เมืองนอก
โบราณสถาน	- โบราณสถานขนาดใหญ่ 3 แห่ง - โบราณสถานขนาดเล็ก 45 แห่ง - โบราณสถานขนาดใหญ่ ตั้งอยู่กลางเมือง โบราณสถานขนาดเล็กกระจายตัวอยู่ทั่วเมือง	- ไม่ปรากฏโบราณสถานขนาดใหญ่ - เนินโบราณสถานขนาดเล็ก 54 แห่ง - เนินโบราณสถานขนาดเล็กกระจุกตัวเป็น 3 กลุ่มใหญ่
ระบบชลประทาน	คูน้ำคันดิน สระขนาดใหญ่ 1 สระ และสระขนาดเล็กประมาณ 50 สระ	คูน้ำคันดิน สระขนาดใหญ่ 1 สระ และสระขนาดเล็กประมาณ 20 สระ
ชั้นวัฒนธรรม	3 ระยะ ได้แก่ ก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ทวารวดี และเขมรโบราณ	ชั้นวัฒนธรรมเดียวสมัยทวารวดี

หากพิจารณาจากตารางที่ 2 ข้างต้น จะเห็นความแตกต่างทางคุณลักษณะเชิงพื้นที่บางประการที่แสดงให้เห็นว่า เมืองในน่าจะเป็นพื้นที่อยู่อาศัยถาวรที่มีความหนาแน่นและต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนกระทั่งถึงสร้างพื้นที่ไปช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 และเมื่อพิจารณาจากตำแหน่งของสระน้ำขนาดเล็กและโบราณสถานขนาดเล็กที่ตั้งอยู่อย่างอิสระครอบคลุมพื้นที่ทั่วทั้งเมืองแล้ว สันนิษฐานว่าในอดีตคงมีการขุดสระน้ำเพื่อกักเก็บน้ำและสร้างศาสนสถานไว้ประจำกลุ่มบ้านเรือนหรือชุมชน ส่วนการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ไว้เฉพาะเมืองใน แสดงให้เห็นว่าสถานะพื้นที่น่าจะมีความสำคัญกว่าเมืองนอก ซึ่งควรจะเป็นพื้นที่ศูนย์กลางศาสนาและพื้นที่อยู่อาศัยของชนชั้นปกครองด้วย สอดคล้องกับปริมาณและความหลากหลายของหลักฐานทางโบราณคดีที่มีมากกว่าเมืองนอกดังที่กล่าวไปแล้ว

ในทำนองตรงข้ามเมืองนอกกลับปรากฏหลักฐานการอยู่อาศัยเพียง 2 จุดเท่านั้น และปรากฏเพียงชั้นวัฒนธรรมเดียวที่ไม่หนาแน่นเท่าเมืองใน

ส่วนพื้นที่บริเวณอื่นพบหลักฐานเบาบางมากหรือไม่พบเลย อาจสอดคล้องกับการกระจายตัวของสระน้ำขนาดเล็กที่อยู่ใกล้กับโบราณสถานแต่ไม่ครอบคลุมพื้นที่ทั้งเมือง และยังมีปริมาณน้อยกว่าเมืองใน ที่น่าสนใจคือ โบราณสถานขนาดเล็กมีการกระจายตัวเป็น 3 กลุ่มใหญ่ (แผนผังที่ 1) แต่ไม่ได้กระจายตัวอย่างอิสระสัมพันธ์กับพื้นที่อยู่อาศัยดังเช่นเมืองใน จึงเป็นไปได้ว่าเมืองนอกถูกจัดให้เป็นพื้นที่สร้างศาสนสถานโดยเฉพาะ ที่น่าสนใจคือร่องรอยการอยู่อาศัยที่พบจากการขุดค้นครั้งนี้ตั้งอยู่ใกล้กับกลุ่มโบราณสถาน จึงอาจจะมีความสัมพันธ์กันในลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็เป็นได้

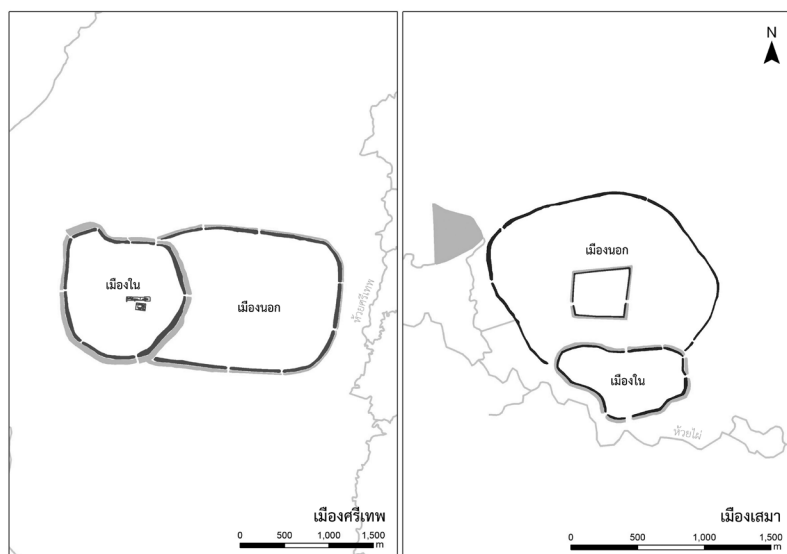
ยังจะเห็นได้อีกว่าโบราณสถานส่วนใหญ่และพื้นที่อยู่อาศัยที่พบในครั้งนี้จะกระจุกตัวอยู่บริเวณตอนกลางของเมืองนอกเท่านั้นทำให้เหลือ “พื้นที่ว่าง” ค่อนข้างมากบริเวณตอนบนและตอนล่าง ซึ่งจากสภาพพื้นที่ว่างอันเป็นที่ราบกว้างขวางและยังมีระบบชลประทานรองรับทั่วถึง ทั้งการขุดสระขนาดใหญ่กลางเมืองและการผันน้ำใช้จากคูน้ำรอบเมืองได้สะดวก รวมถึงคันดินยังสามารถป้องกันน้ำหลากในฤดูฝนได้ ทำให้พื้นที่เมืองนอกมีศักยภาพมากพอที่จะเพาะปลูกพืช ดังที่ปรากฏการใช้งานเป็นพื้นที่เกษตรกรรมในปัจจุบัน จึงเป็นไปได้ว่าในสมัยทวารวดีพื้นที่เมืองนอกน่าจะถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมควบคู่ไปกับการเป็นพื้นที่ทางศาสนาด้วย

การศึกษาเปรียบเทียบกับเมืองคูน้ำคันดินที่มีลักษณะเดียวกัน

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าคูน้ำคันดินของเมืองศรีเทพมีการแบ่งพื้นที่เป็นสองส่วนคล้ายกับการมีเมืองหลัก (เมืองใน) และต่อขยายออกไป (เมืองนอก) ในลักษณะของเมืองแฝด ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบค่อนข้างน้อย ดังนั้นหากศึกษาเปรียบเทียบกับเมืองโบราณที่มีลักษณะทางกายภาพแบบเดียวกัน อาจทำให้เห็นคุณลักษณะที่สามารถอธิบายการเกิดขึ้นของเมืองนอกได้โดยเมืองโบราณที่ยกขึ้นมาศึกษาเปรียบเทียบกับคือ “เมืองเสมา” ที่นอกจากจะมีลักษณะทางกายภาพคล้ายกันแล้ว ยังมีข้อมูลทางโบราณคดีที่ชัดเจนเช่น

กันด้วย

เมืองเสมาตั้งอยู่ในเขตอำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ห่างจากเมืองศรีเทพไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 90 กิโลเมตร ถือเป็นเมืองสำคัญแห่งหนึ่งในลุ่มแม่น้ำมูลตอนต้น จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าเมืองเสมามีพัฒนาการทางวัฒนธรรม 3 ช่วงคล้ายกับเมืองศรีเทพ ได้แก่ ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ประมาณพุทธศตวรรษที่ 10-11 ช่วงวัฒนธรรมทวารวดีประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-15 และช่วงวัฒนธรรมเขมรโบราณประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18 (ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ 2534: 69-71; เขมิกา หวังสุข 2543: 157-182) ด้วยเหตุนี้ทั้งสองเมืองจึงถูกเชื่อมโยงแสดงความสัมพันธ์ระหว่างกันหลายกรณี เช่น กรณีของการค้นหาศูนย์กลางของอาณาจักรศรีจนาศะตามจารึกโบราณที่มีข้อถกเถียงกันว่าอาจเป็นเมืองศรีเทพหรือเมืองเสมา (ธิดา สาระยา 2537ก: 134-153; มยุรี วีระประเสริฐ 2545: 103-106) หรือกรณีการรวมเอาเมืองศรีเทพและเมืองเสมาเป็น “มณฑลละ” เดียวกันของอาณาจักรศรีจนาศะ (ศรีศักร วัลลิโภดม 2559: 29-43)

แผนผังที่ 2 ลักษณะทางกายภาพของเมืองศรีเทพ (ซ้าย) และเมืองเสมา (ขวา)

จากลักษณะทางกายภาพของเมืองเสมาที่คล้ายกับเมืองศรีเทพ (แผนผังที่ 2) จึงมีข้อสันนิษฐานถึงการเกิดขึ้นของทั้งสองพื้นที่เช่นเดียวกัน โดยเขมิกา หวังสุข เสนอว่าเมืองนอกของเมืองเสมาอาจสร้างต่อขยายขึ้นไปทางทิศเหนือในช่วงวัฒนธรรมเขมรโบราณ เพื่อใช้กักเก็บน้ำ เกษตรกรรม ตลอดจนป้องกันน้ำท่วม ส่วนเมืองในยังคงเป็นพื้นที่อยู่อาศัยเดิมที่ต่อเนื่องมาจากสมัยทวารวดี (เขมิกา หวังสุข 2543: 181-182) แต่จากการสำรวจ และขุดค้นบริเวณเมืองนอกของเมืองเสมา กลับพบหลักฐานเบาบางมากและไม่ปรากฏชั้นวัฒนธรรมเขมรโบราณที่ชัดเจน (ปฐมนิพนธ์ 2542: 140-141)

ความคล้ายคลึงกันอีกประการหนึ่งคือ ในช่วงวัฒนธรรมเขมรโบราณ ทั้งสองเมืองปรากฏการสร้าง ศาสนสถานแบบเขมรและมีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นบริเวณเมืองใน และยังสร้างศาสนสถานแบบเขมรไว้นอกเมืองเช่นเดียวกัน เช่น ปรางค์ฤๅษีนอกเมืองศรีเทพด้านทิศเหนือ ปราสาทเมืองแขก ปราสาทโนนกู่และปราสาทเมืองเก่านอกเมืองเสมาด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้สังเกตต่อไปได้ว่าวัฒนธรรมเขมรที่เมืองศรีเทพและเมืองเสมาอาจมีแบบแผนการใช้งานพื้นที่แบบเดียวกันคือ เข้าครอบครองพื้นที่เมืองในอันเป็นพื้นที่อยู่อาศัยดั้งเดิม พร้อมกับบุกเบิกพื้นที่นอกเมืองใหม่ โดยการตั้งชุมชนและสร้างศาสนสถานขึ้นประจำพื้นที่นั้น และเมื่อพิจารณาเกี่ยวกับการที่ไม่พบชั้นวัฒนธรรมเขมรโบราณบริเวณเมืองนอกเช่นเดียวกันนั้น จึงดูเหมือนว่าวัฒนธรรมเขมรโบราณจะไม่ได้ให้ความสำคัญกับเมืองนอกมากเท่าใดนัก ซึ่งหากเป็นไปตามข้อสังเกตนี้แล้ว ก็จะขัดแย้งอย่างมากกับข้อสันนิษฐานที่ว่าเมืองนอกของทั้งสองเมืองสร้างต่อขยายออกมาในสมัยเขมรโบราณ

พื้นที่เมืองนอกกับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพ

ผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีในครั้งนี้ สรุปได้ว่าเมืองนอกมีการใช้พื้นที่ระยะแรกตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 และมีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง

เนื่องจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 เป็นอย่างน้อย ทั้งนี้ ควรนำข้อสรุปมาพิจารณาร่วมกับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพด้วย เพื่อเติมเต็มองค์ความรู้หรือตั้งคำถามในการศึกษาครั้งต่อไป

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพเกิดความเปลี่ยนแปลง จากการปรากฏขึ้นของระบบกษัตริย์และศาสนา หลักฐานสำคัญคือการพบจารึกหลายหลัก ได้แก่ จารึกเมืองศรีเทพ แสดงถึงลำดับชั้นทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมอินเดีย (ธิดา สารยา 2537ข: 161) จารึกบ้านวังไผ่ ตัวอย่างที่ดีของการเกิดขึ้นของระบบกษัตริย์และความสัมพันธ์กับอาณาจักรเจนละ (Coedès 1964: 156-158; Vickery 1988: 77) รวมถึงจารึกหลักหนึ่งที่ไม่ถูกกล่าวถึงมากนัก จารึกหลักนี้ปรากฏพระนามของพระวิษณุ พระราม และพระลักษมณ์ อันแสดงให้เห็นอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย (Wales 1937: 24-26) ซึ่งนักวิชาการบางท่านได้ตีความว่าการนับถือไวษณพนิกาย อาจเป็นรากฐานที่พัฒนาระบบการปกครองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-11 ด้วย (Manguin 2010: 174-175)

เมื่อเข้าสู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 วัฒนธรรมทวารวดีส่งอิทธิพลเข้ามายังเมืองศรีเทพ ดังที่ได้ปรากฏหลักฐานจำนวนมาก เช่น จารึกหลักธรรม ธรรมจักร พระพุทธรูป ฯลฯ (กรมศิลปากร 2550: 41-45) รวมถึงชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีที่ปรากฏการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2552: 119-121) ทั้งนี้ ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 นี้ อาจเทียบได้กับการศึกษาของ สตีเฟน เมอร์ฟี ที่ศึกษาเปรียบเทียบหลักฐานทางโบราณคดีจากเมืองโบราณหลายแห่ง (ยกเว้นเมืองศรีเทพ) เพื่ออธิบายลักษณะสังคมและวัฒนธรรม โดยได้เสนอว่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-10 หรือ “สมัยก่อนทวารวดี” ชุมชนโบราณเหล่านี้มีลักษณะเป็นเมืองก่อนรัฐ และเมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 12 หรือ “สมัยทวารวดี” จึงพัฒนากลายเป็นรัฐ เนื่องจากปรากฏแบบแผนของเมืองและหลักฐานทางโบราณคดีที่คล้ายกัน (Murphy

2016: 380)

จึงอาจกล่าวได้ว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 เป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญของเมืองศรีเทพ โดยพัฒนาจากชุมชนเกษตรกรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายกลายเป็นชุมชนเมืองหรือรัฐร่วมสมัยทวารวดีตอนต้น และเมื่อพิจารณาจากการบุกเบิกพื้นที่เมืองนอกในช่วงเวลาเดียวกันนี้ แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงนี้คงส่งผลให้เกิดการขยายตัวของประชากรตามไปด้วย แต่การใช้งานพื้นที่เมืองนอกในระยะแรกคงเป็นการบุกเบิกเชิงพื้นที่เพื่ออยู่อาศัยและสร้างศาสนสถานบางหลัง (โบราณสถาน 1907) มากกว่าการขุดคุ้ยน้ำคันดินเพื่อแบ่งพื้นที่ออกเป็นสัดส่วนอย่างชัดเจน

ยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจนว่าคุน้ำคันดินถูกขุดขึ้นเมื่อใด การศึกษาในครั้งนี้สามารถบอกได้แต่เพียงว่าเป็นไปได้ยากที่จะขุดขึ้นในสมัยเขมรโบราณช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 เนื่องจากไม่พบชั้นวัฒนธรรมและหลักฐานทางโบราณคดีที่ชัดเจนเลย ผลการขุดตรวจคันดินเมืองในเมื่อปี พ.ศ. 2558 ก็ระบุเพียงว่ามีการอยู่อาศัยในระยะเวลายาวๆ ก่อนที่จะเริ่มขุดคุ้ยน้ำและนำดินมาถมเป็นคันดินในสมัยทวารวดี (สุริยา สุตสวาท 2561: 52) จึงต้องเปรียบเทียบกับเมืองอุทองและเมืองดงละครที่มีการขุดตรวจคุน้ำคันดินและกำหนดอายุได้อย่างน่าเชื่อถือ โดยที่เมืองอุทองก่อนหน้าที่จะขุดคุ้ยน้ำคันดินมีการอยู่อาศัยมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 เป็นอย่างน้อย ต่อมาจึงขุดคุ้ยน้ำคันดินขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-15 และมีการขุดลอกอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-17 (สันต์ ไทยานนธ์ 2554: 108-110) ในขณะที่คุน้ำคันดินของเมืองดงละครขุดขึ้นเป็นครั้งแรกโดยชุมชนโบราณสมัยทวารวดีประมาณพุทธศตวรรษที่ 14-16 และมีการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่องในสมัยเขมรโบราณช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 (กรมศิลปากร 2558: 174)

จากการเปรียบเทียบข้างต้น จึงควรกลับมามีพิจารณาช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-15 และพบว่าเป็นเวลาที่เมืองศรีเทพเจริญขึ้นอย่างมาก สะท้อนให้เห็นจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและศาสนา โดยพบหลักฐานที่เป็น

สินค้าจากนอกภูมิภาค เช่น เครื่องถ้วยแบบบาสุรา เทอร์ควอยส์ แวร์ จาก ตะวันออกกลาง (อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 2532: 68) ลูกปัดแก้วที่มี แหล่งผลิตจากอินเดีย (สุสดี รอดเจริญ 2559: 100-101) และเป็นช่วงที่พุทธ ศาสนาขยายมาเจริญสูงสุด นอกจากจะปรากฏศาสนสถานเขาค้างในและ เขาค้างนอกแล้ว ยังปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ทางศาสนา กับ จีนด้วย (Brown 1996: 37; Woodward 2010: 91-92) ซึ่งความเจริญนี้ น่า จะเป็นผลต่อเนื่องมาจากความเฟื่องฟูของการค้าตามเส้นทางสายแพรไหม ทางทะเล ก่อให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจและปฏิสัมพันธ์ทางศาสนา ไป ทั้งภูมิภาค (สฤณีพงษ์ ชุนทรง 2558: 234-235)

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-15 จึงเป็นช่วงที่เหมาะสมในการขุดคุ้ยค้นดิน เนื่องจากยังมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องในเมืองนอกและเป็นช่วงที่เมืองศรีเทพ เจริญขึ้นมาก จึงน่าจะมีศักยภาพมากพอที่จะดำเนินโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่อย่างการขุดคุ้ยค้นดิน ดังที่สามารถสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ในช่วง เวลานี้ได้ อย่างไรก็ตามการขุดคุ้ยค้นดินของทั้งเมืองในและเมืองนอกอาจ เกิดขึ้นพร้อมกันหรือต่างวาระกันก็ได้ แต่เมื่อการขุดคุ้ยค้นดินสำเร็จ แล้ว แผนผังของเมืองศรีเทพได้ถูกแบ่งเป็นสัดส่วนอย่างสมบูรณ์ ซึ่งสะท้อน ความเป็นสังคมระดับรัฐอย่างชัดเจน โดยที่เมืองในเป็นพื้นที่อยู่อาศัยหลัก และควรเป็นพื้นที่ศูนย์กลางทางศาสนาและการปกครองด้วย ส่วนเมืองนอก เป็นพื้นที่ทางศาสนาและเกษตรกรรมที่มีการอยู่อาศัยเบาบาง

สรุปและเสนอแนะ

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าการขุดค้นในครั้งนี้ช่วยเติมเต็ม องค์ความรู้ด้านพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพและตรวจสอบข้อ สันนิษฐานเกี่ยวกับเมืองนอกได้ส่วนหนึ่ง แต่ต้องยอมรับว่าผลการขุดค้นทาง โบราณคดีในครั้งนี้เป็นเพียงส่วนเล็กๆ เมื่อเทียบกับพื้นที่อันกว้างใหญ่ของ เมืองศรีเทพ ดังนั้นในอนาคตควรมีการขุดศึกษาเพื่อขยายผลในพื้นที่เมือง นอกและขุดตรวจคุ้ยค้นดินเพื่อตรวจสอบลำดับชั้นวัฒนธรรมและกำหนด

อายุอย่างเป็นระบบต่อไป

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในครั้งนี้ทำให้ผู้เขียนเชื่อว่าเมืองศรีเทพควรจะมีมิติทางพัฒนาการอันซับซ้อนมากกว่าที่รับรู้ในปัจจุบัน ดังที่ได้ปรากฏข้อมูลและหลักฐานใหม่จากการดำเนินการทางโบราณคดีและกำหนดอายุอย่างเป็นระบบในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา แสดงให้เห็นถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนลำดับช่วงเวลาชัดเจนขึ้น ซึ่งเปรียบเสมือนสิ่งย้ำเตือนว่า ถึงเวลาทบทวนเรื่องพัฒนาการของเมืองศรีเทพใหม่อีกครั้งในระดับองค์ความรู้ ไม่ใช่แค่การเพิ่มเติมข้อมูลอีกต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

โครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ทุนเรียนดีมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย) สกอ. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ภาควิชาวิทยาศาสตร์พื้นพิภพ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และนักศึกษาคณะโบราณคดีที่ช่วยเหลือในการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมศิลปากร, 2550. **อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

_____, 2558. **เมืองโบราณดงละคร**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

_____, 2559. **จารึกในประเทศไทย เล่ม 2**. พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

เกษม วันอินทร์, 2560. รายงานผลการหาอายุสัมบูรณ์ (Thermoluminescence dating: TL). กรุงเทพฯ: ภาควิชาวิทยาศาสตร์พื้นพิภพ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (บางเขน).

กองโบราณคดี, 2532. **รายงานเบื้องต้นการขุดตรวจหลุม 1868/68 เมืองโบราณศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

เขมิกา หวังสุข, 2543. “พัฒนาการทางวัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำมูล: กรณีศึกษาเมืองเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

ทงศักดิ์ หาญวงศ์, 2534. “พระนอนวัดธรรมจักรเสมาราม.” ศิลปากร 34 (6): 61-76.

ธิดา สาระยา, 2537ก. “ศรีเทพคือศรีjanaสะ.” ใน **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและการพัฒนาการ** (หน้า 134-157). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

_____, 2537ข. “ข้อสังเกตเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองศรีเทพ.” ใน **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและการพัฒนาการ** (หน้า 158-171). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ปราณรักษ์, ห้างหุ้นส่วนจำกัด, 2542. **รายงานการขุดแต่งเพื่อการบูรณะโบราณสถานเมืองเสมา ตำบลเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา**. นครราชสีมา: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปราณรักษ์.

สุสดี รอดเจริญ, 2559. **ความรู้เรื่องลูกปัดแก้วในงานโบราณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มยุรี วีระประเสริฐ, 2545. “ศรีjanaสะ หรือ จนาสะปุระ: ข้อสันนิษฐานเก่า-ใหม่.” ใน **ศรีjanaสะ รัฐอิสระที่ราบสูง** (หน้า 87-123). กรุงเทพฯ: มติชน.

ศรีศักร วัลลิโกดม, 2559. “ทวารวดี ศรีjanaสะ.” **เมืองโบราณ** 42 (1): 25-38.

_____, 2560. **สร้างบ้านแปงเมือง**. กรุงเทพฯ: มติชน.

สถาพร เทียงธรรม, 2554. **ศรีเทพ: เมืองศูนย์กลางความเจริญแห่งลุ่มน้ำป่าสัก**. เพชรบูรณ์: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กรมศิลปากร.

สฤกษ์พิงษ์ ขุนทรง, 2558. **ทวารวดี: ประตูลูกการค้าบนเส้นทางสายไหมทางทะเล**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สันต์ ไทยานนตร์, 2554. “การศึกษาลำดับพัฒนาการวัฒนธรรมทางโบราณคดีเมืองอุทอง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิต

วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

สุริยา สุตสาท, 2561. “ชุมชนก่อนเมืองโบราณศรีเทพ: หลักฐานและความรู้เพิ่มเติม.” ศิลปากร 61 (2): 48-59.

อนุรักษ์ ดีภิมา, 2562. รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีพื้นที่เมืองนอก เมืองศรีเทพ ปี พ.ศ. 2561. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, 2532. รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งโบราณสถานเขาค้างใน(ต่อ). เพชรบูรณ์: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

_____, 2538. เมืองศรีเทพ. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

_____, 2541. รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปีงบประมาณ 2541. เพชรบูรณ์: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

_____, 2543. รายงานการปฏิบัติงานขุดลอกคูเมืองโบราณชั้นใน-ชั้นนอก อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. เพชรบูรณ์: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

_____, 2549. รายงานการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 1275, 1291/20, 1291/80, 1291/99, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1298 โบราณสถานกลุ่มเมืองนอก. เพชรบูรณ์: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

_____, 2552. รายงานการขุดหลุมทดสอบทางโบราณคดีภายในเมืองศรีเทพ ปีงบประมาณ 2552. เพชรบูรณ์: อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

ภาษาอังกฤษ

Brown R.L., 1996. *The Dvaravati Wheels of the Law and the Indianization of South East Asia*. Leiden: E.J. Brill.

Cœdès G., 1964. *Inscriptions du Cambodge Vol. VII*. Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient.

Manguin P.Y., 2010. “Pan-regional response to South Asian Inputs in early Southeast Asia.” In B. Bellina et al. (eds.), *50 Years of Archaeology in Southeast Asia: Essays in Honour of Ian Glover* (pp.171-181). Bangkok: River Books.

Murphy S.A., 2016. “The case for proto-Dvaravati: A review of the art historical and archaeological evidence.” *Journal of Southeast Asian Studies* 47 (3): 366-392.

Vickery M., 1988. *Society, economics, and politics in pre-Angkor Cambodia: The 7th-8th centuries*. Tokyo: The centre for East Asian Cultural Studies for Unesco, The Tokyo Bunko.

Wales Q., 1937. *The exploration of Sri Deva: an ancient Indian city in Indochina*. London: India Society.

Woodward H., 2010. “Dvaravati, Si Thép, and Wendan.” In *Bulletin of the Indo-Pacific Prehistory Association* 30: 87-97.